

sau când acest lucru este realizat împreună, ca soți, într-o reciprocitate a gestului. Diferența de gen se reflectă asupra construcției și limbajului testamentului și atrage după sine un alt mod de raportare la societatea vremii. De asemenea, întâlnim cazurile unor evrei ale căror testamente ridică o întrebare referitoare la diferențele de cutumă provenind dintr-un alt bagaj cultural. Acestea aduc și un discurs diferit, care-l particularizează pe individ mult mai mult printre ceilalți, bogați sau mai săraci, dar români.

Pe lângă cele pomenite de editori în prefață, testamentele prezintă lămuriri și asupra altor chestiuni la fel de importante în ce privește familia românească din Moldova de acum două veacuri: responsabilizarea urmașilor în preluarea unei lupte juridice; recunoașterea, în anumite condiții, a relațiilor extraconjugale și a concubinajului ca fiind acțiuni ce îndreptățesc la succesiune (un exemplu la p. 26); rolul copiilor adoptați în raport cu cei de sânge, dar și ei legitimi etc. Lecturând aceste documente de viață socială, remarcăm și atitudinea în fața morții, obiceiurile și ritualurile care dovedesc un atașament nu numai față de cei pe care individul îi lăsa în urma, dar și față de un teritoriu. Se conștientizează, într-o continuitate a momentului pașoptist, noțiunea de patrie. Un vornic precum Iordachi Grigoriu, lega „chipul economic al ceremoniei” de încă o dorință, ce-i dezvăluia și accentua personalitatea: să fie înmormântat în „pământul patriei” (p. 19). Dintr-o altă categorie socială, vădind într-o oarecare măsură pătrunderea termenului și a sentimentului identitar și în păturile mai joase, îl regăsim pe Maței Popoi, „patriot din orașul Fălțiceni”, punând degetul la finalul actului (p. 78). Ei, ca și alții, ne arată un alt mod de raportare la viață și la pământul nașterii lor, demonstrând cum alfabetizarea nu avea atât de mult de-a face cu a te simți și a muri român. La polul opus, înmormântarea după stare, rang și onor aduce în prim plan un alt set de valori, dar și o altă experiență de viață.

Poveștile oamenilor nu sunt valorificate interpretativ, cum nici nu sunt legăturile lor cu o istorie a Moldovei clădită, ca și în alte locuri, prin elitele venind dinspre boieri. Este exemplul Luciei Paladi – poate cel mai reprezentativ în acest sens, el putând deveni un mic studiu de caz în introducere, în termenii unei analize precum cea a Georgetei Filitti sau a lui Gheorghe Lazăr, chiar dacă nu *in extenso*¹. Înrudită cu familii ca Arghiropol, Callimachi, Cantacuzino-Pășcanu și Sayn-Wittgenstein, Lucia Paladi se recăsătorise a doua oară cu vărul împărătesei Eugénie, marele grande de Spania, marchizul Emanuel de Bedmar. Cele trei testamente ale sale, primul publicat în 1856, iar celelalte două în 1859, arată o constanță în ceea ce privește dezideratele principale legate de copii (Pulcheria și Rodrigo) și de soț, dar și o largire a interesului față de ceilalți, rude și prieteni. Trăind în străinătăți, între Madrid, Napoli și Paris, fiica fostului hatman Bogdan-Paladi nu și-a uitat rădăcinile și a lăsat fiului întreaga sa avere din Moldova, cerându-i să nu vândă nimic și să refacă biserica veche de la Baia (p. 154). O reînnoare a legăturilor prin și pentru copii, o dorință care nu se va împlini până la capăt, căci ambii vor muri de tineri, singură Pulcheria creând o descendență ce o va lega de tronul Albaniei.

Lăsând deoparte cele spuse, volumul de față rămâne, indiscutabil, o sursă extrem de valoroasă pentru istorici și așteptăm cu același interes continuarea pe care autorii s-au angajat a o face.

Nicoleta Roman

ION CÂRJA (a cura di), *Unità nazionale e modernità nel Risorgimento italiano e romeno*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujană, 2011, 197 p.

În zilele de 10–12 decembrie 2010 a avut loc la Bistrița un colocviu dedicat unui secol și jumătate de la constituirea regatului Italiei, tema sa fiind: *La formazione degli stati nazionali nell'Europa dell'Ottocento: Italia e Romania*. Comunicările prezentate au fost reunite de către Ion Cârja în culegerea de față.

¹ *Testamente (1599–1917)* – antologie și studiu introductiv de Georgeta Filitti, București, Notarom, 2007, p. 19–38; Gheorghe Lazăr, *Mărturie pentru posteritate: testamentul negustorului Ioan Băluță din Craiova*, Brăila, Istros, 2010, p. 9–65.

Culegerea de studii este deschisă de *Cuvântul introductiv* semnat de Andrea Ciampani, care a subliniat importanța întâlnirii specialiștilor italieni și români în preajma celebrării a 150 de ani de la constituirea statului italian și a amintit despre interesul arătat de Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano din Roma, pentru reorganizarea grupurilor externe, în vederea constituirii unei rețele europene de cercetare dedicată *Risorgimento*-ului.

O sintetică trecere în revistă a făcut-o în deschiderea colocviului profesorul Francesco Guida în comunicarea sa, *Affinità cronologiche e diversità socio-politiche nella formazione degli stati nazionali romeno e italiano*, în care a punctat paralelismul cronologic al procesului de constituire a celor două state. Poate cea mai incitantă parte a intervenției sale ea fost cea dedicată divergențelor socio-politice în formarea statelor naționale, divergențe care au fost mai puțin subliniate în studiile de specialitate din ambele istoriografii. De exemplu, primul pas spre unificarea Italiei s-a făcut în 1859 prin declanșarea unui război de independență, la care a participat și un grup numeros de voluntari, în timp ce unirea principatelor a fost posibilă datorită diplomației europene. Comunicarea lui Francesco Guida este benefică, deschide drumul unor posibile cercetări ulterioare, fiind un îndemn la cercetare obiectivă și nu la sentimentalisme sau retorică.

Un mijloc de cunoaștere reciprocă a fost presa. Trei studii sunt dedicate ecoului evenimentelor din Italia în presa română. Ion Cârja în contribuția sa – *Il primo giornale di Luigi Cazzavillan a Bucarest: „Fraternitatea italo-română” (1881–1884)* – se apleacă asupra contribuției remarcabile a lui Luigi Cazzavillan la constituirea unei prese moderne românești. Obiectul studiului său este publicația „Fraternitatea Italo-Română”, prin care se încerca atingerea a două obiective: consolidarea raporturilor italo-române și popularizarea culturii italiene. Publicația din București prelua articole din presa italiană – în special din „Corrispondenza Politica della Romania” și din „La Romania”, pe care le reda în paginile sale. Erau comentate: situația internațională, formarea Puterilor Centrale, importanța constituirii unei Uniuni latine. Paginile publicației cuprindeau și articole dedicate lui Giuseppe Garibaldi, dar și aspecte ale culturii peninsulare etc. Dintre autorii articolelor se remarcă atât italieni cât și români: G.V. Ruscalla, Baccio Emanuele Maineri, C. Dunăreanu etc.

Horațiu Bodale, în articolul *L'entrata di esercito italiano in Roma (20 settembre 1870)*, surprinde modul în care a fost redată în „Gazeta de Transilvania” intrarea trupelor italiene în Cetatea eternă. Tradiția publicației din Brașov în relatarea evenimentelor din peninsulă a fost o constantă în secolul al XIX-lea, iar devenirea Romei capitală a regatului Italiei nu putea trece neobservată. Evenimentului îi sunt dedicate mai multe articole în „Gazeta de Transilvania”, în care erau prezentate starea tensionată dintre popor și guvern în perioada războiului franco-prusac sau indecizia guvernului de a intra în Roma. Publicația din Brașov a redat fiecare etapă a transformării Romei în capitală: plebiscitul, poziția ireconciliabilă a papalității, intrarea regelui în Roma etc.

Alberto Basciani se remarcă prin considerațiile sale asupra modului în care *Risorgimento*-ul apare în presa română. În *Alcune considerazioni dei giornali romeni sul processo risorgimentale romeno*, autorul sesizează că presa din principate era mai deschisă spre evenimentele din peninsulă decât cea din Transilvania. În ciuda existenței cenzurii apar informații despre revoluțiile și mișcările revoluționare italiene în publicații moderate, precum „Albina Românească” a lui Gheorghe Asachi. Autorul consideră că cea mai importantă publicație liberală a epocii, în care se regăsesc ample analize asupra spațiului italian a fost „Românul”. Din momentul înființării sale, 1857, evenimentele italiene sunt o prezență constantă: războiul de independență, expedițiile lui Garibaldi din 1860, 1862, problema Veneției și a Romei sunt dezbătute pe larg. De remarcat că se fac trimiteri și la publicații mai puțin cunoscute precum „Spectatorul” și „Viitorul” lui Cristian Racovski.

Alt grupaj de articole este dedicat Transilvaniei. Dacă profesorul Nicolae Bocșan, în *Influences italiens dans la pensée politique des Roumains de Banat et de Transylvanie*, subliniază influențele concepției lui Pascal Mancini referitoare la conceptul de națiune asupra gânditorilor ardeleni Simion Bărnuțiu, Vincențiu Babeș, Alexandru Mocioni, A. C. Popovici, Mirela Andrei realizează o paralelă între două regiuni de graniță ale Imperiului habsburgic în contribuția sa intitulată *Transilvania e Lombardia durante il riformismo asburgico. Una prospettiva comparata*. Sunt reliefate elementele

asemănătoare: preponderența agriculturii, situația disperată a țăranilor din ambele spații, dar și elementele de diferențiere: existența unor manufacturi dezvoltate în Lombardia, persistența regimului celor trei națiuni favorizate în Transilvania. Dacă în Lombardia reformele economice, fiscale, administrative au fost adoptate în timpul împărătesei Maria Tereza: sistemul de irigații, cadastrul, o nouă organizare administrativă, în Transilvania reformele au fost implementate în timpul lui Iosif al II-lea, rămas în mentalul colectiv drept „bunul împărat”: recensămintele, reformele religioase și în educație etc.

Transilvania a ocupat un loc aparte în gândirea lui G.V. Ruscalla referitoare la reorganizarea viitoare a continentului european. Faptul este subliniat în articolul semnat de Antonio D'Alessandri, *I romeni della Transilvania, il Risorgimento italiano e l'alternativa fra Confederazione latina e danubiana*. Lingvist renumit, Ruscalla și-a uimit contemporanii prin afinitatea față de populațiile latine de la Dunăre, încât aceștia l-au numit „românul”. Este cel dintâi care i-a integrat pe români într-o formațiune pe care o considera nucleul unei organizări europene: confederația latină, stavilă împotriva panslavismului. A militat pentru această viziune originală asupra reorganizării viitoare încă din 1848, considerând că originea și limba puteau fi elemente esențiale în constituirea viitoarelor formațiuni politice continentale, care urmau a lua locul imperiilor multinaționale. Se deosebea astfel de contemporanii săi ce imaginau proiecte de confederații bazate pe criterii geopolitice, economice. Ruscalla a fost un amic al gânditorilor ardeleni, în special al lui Al. Papiu Ilarian, căruia i-a prefătat lucrarea *Independența constituțională a Transilvaniei*, apărută în Italia.

Cunoscut cercetător al relațiilor diplomatice româno-italiene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Rudolf Dinu, semnează un articol referitor la aderarea Italiei la tratatul austro-român din 1883 – *Italia e Romania nella Triplice Alleanza. Breve storia dell'accessione italiana al trattato austro-romeno del 1883*. Autorul surprinde motivele ce au determinat aderarea Italiei și a României la pactul Puterilor Centrale, iar pe baza documentelor din arhive prezintă contactele diplomatice și tratativele care au dus la semnarea acestui act de către Italia în 1883. Efectele acestui act au fost mai degrabă ideale decât reale. Actul a avut consecințe asupra siguranței naționale a României; aceasta a devenit un element de echilibru în zonă, iar prezența Italiei a fost mai activă în economie.

Legat de această ultimă idee este articolul semnat de Alina Dorojan, consacrat emigrației italiene și rolului acesteia în modernizarea spațiului românesc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea – *L'importanza dell'immigrazione italiana nel processo di modernizzazione della Romania (1859–1918)*. În prima jumătate a secolului al XIX-lea emigrația italiană în principate a fost o direcție secundară și mai degrabă temporară. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea numărul lucrătorilor italieni crește și putem vorbi de o emigrație organizată. Locul de origine al italienilor sosiți în principate a fost în special regiunea de nord-est a peninsulei. Aceștia erau constructori de edificii publice și private, tăietori de lemne, pietrari, constructori de drumuri, căi ferate și porturi, agricultori. S-au stabilit în special în marile orașe: București, Iași, Craiova, Constanța, dar și în localități unde prezența lor era necesară: Dobrogea-Greci, Iacobdeal. Autoarea concluzionează că a fost o emigrație tradițională din motive economice. A exercitat o influență directă prin activitatea specialiștilor și indirectă prin schimburile de experiență, idee și mentalități.

Culegerea de studii se încheie cu un indice de nume, cu prezentarea actelor de constituire a grupului român de studiere a *Risorgimento*-ului, premisă a unor întâlniri viitoare între reprezentanții celor două istoriografii.

Raluca Tomi

AURICA ICHIM, MIRCEA CIUBOTARU, SORIN IFTIMI (editori), *Doamna Elena Cuza: un destin pentru România*, Iași, Palatul Culturii, 2011, 150 p.

Există personalități istorice spre care privim cu afectivitate prin prisma a ceea ce au însemnat, și care scapă totodată de marile controverse ce le-ar putea prejudicia chipul, povestea lor biografică